

studies of methods, receptions and skills of health preservation, as education and realization of priority of values of individual and public health.

We accented attention on the pedagogical aspect of study of health problem. Pedagogical direction envisages, foremost, creation of positive environment of kindergarten; didactics-methodological providing, correct administrative activity of educational workers, providing by teachers parent's elucidative-educational culture, pedagogical co-operating with the workers of preschool educational establishment; introduction of effective pedagogical technologies, pedagogical-scientific ground of forms and methods of optimization of the process of health preserving competence forming, professional preparation and retraining of workers of preschool education.

It is confessed by the science, that an aim of educational activity is the development of a man that masters knowledge. It is necessary to understand in the aspect of our research, that health preserving education is a process of mastering knowledge about health, abilities to follow healthy lifestyle, forming of motivation of these knowledge and abilities, capture by methods the actions, sent to maintenance of health, development of the valued relations; it is alteration of pedagogical process of preschool educational establishment thus, that every teacher assisted to not only intellectual development of children but also maintenance of their physical and psychical health.

We made sure in activation of scientific search, creative finds of pedagogical workers of preschool establishments. Doctors, psychologists, teachers are interested in a problem. An aspect is however certain by us – health preserving education, to our opinion, need more detailed study in preschool educational establishment.

Key words: *health, health preservation, health preserving education, preschool educational establishment, preschool children, pedagogical process, education, educational activity.*

УДК 159.964.2:130.122

І. М. Щербакова

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОАНАЛІТИЧНИХ ПРАКТИК ДОСЛІДЖЕННЯ ДУХОВНОСТІ

У статті аналізуються психоаналітичні практики дослідження духовності, зокрема духовної кризи особистості. Охарактеризовано основні концептуальні положення теорій Г. Олпорта, З. Фройда, Е. Фромма, Е. Еріксона, К. Юнга щодо дослідження духовності особистості, її чинників, особливостей формування і розвитку.

У статті зроблено висновок, що в контексті сьогодення, коли більшість людей оцінюють власні вчинки з точки зору реалій чуттєво-сприйнятого світу, відповідно до яких вони є або корисними, або байдужими, необхідно визнати, що вони аж ніяк не співвідносяться з цариною духу, а лише засвідчують поглиблення бездуховності. Коли духовно людина перетинає межовий стан між добром та злом, вона фактично обирає деструктивний шлях. Це ще раз підтверджує амбівалентність сучасного життя, особливо в умовах духовної кризи, яка останнім часом набула системного характеру.

Ключові слова: *особистість, духовність, криза, духовна криза, психоаналіз, несвідоме, самореалізація.*

Постановка проблеми. У складній картині переплетіння філософського й психологічного становлення духовності постає як своєрідний процес, спрямований на позитивну зміну особистістю самої себе, як процес, поєднаний з саморозвитком особистості. Психологічний напрям дослідження духовності, представлений багатьма теоретичними підходами, серед яких на окрему увагу заслуговують представники психоаналітичного напрямку. Ураховуючи той факт, що останнім часом спостерігається зростання популярності психоаналітичних практик дослідження духовності та впровадження психоаналітичної духовної психотерапевтичної практики, вважаємо, що актуалізація психоаналітичних практик є актуальною темою наукових розвідок.

Аналіз актуальних досліджень. Психоаналітичні практики дослідження духовності представлені творчими доробками (філософсько-психологічними концепціями) провідних учених ХХ ст.: А. Адлера, Р. Ассаджіолі, А. Бандури, С. Гроффа, Е. Еріксона, Д. Келлі, Р. Лейнга, А. Маслоу, Г. Олпорта, К. Роджерса, Лі Сеннелла, В. Франкла, З. Фрейда, Е. Фромма, А. Швейцера, К. Юнга та ін. У межах психоаналітичної парадигми духовна криза постає як духовний стрес, який вимагає зміни життєвої позиції й передбачає наявність події, яка істотним чином порушує духовну, чуттєву рівновагу людини.

Мета статті – визначити основні ідеї провідних психоаналітичних практик дослідження духовності (Г. Олпорта, К. Роджерса, Е. Фромма, З. Фрейда, К. Юнга).

Виклад основного матеріалу. Психодинамічний напрям дослідження особистості започаткував З. Фрейд, який з позиції редуccionістської теорії мотивації пояснив, що людина постійно перебуває у стані пошукової діяльності, спрямованої на задоволення потреб і пов'язаних з ними напружень. Живучи в суб'єктивному світі почуттів, емоцій, відчуттів і сенсів, людина приречена на постійний внутрішній конфлікт, обумовлений взаємодією трьох структурних компонентів особистості, а саме тим, звідки походить загроза для «Его – Я». «Я» є осередком страху. Відчуваючи духовне збентеження як тривогу (реалістичну, або страх), невротичну, моральну (як провину, сором, самозвинувачення), люди починають усвідомлювати наявність духовного конфлікту (конфлікту протилежних душевних сил). З. Фрейд пояснює це тим, що «Я», як нещасна істота, страждає від трьох загроз: зовнішнього світу, «Воно» і суворості «Над – Я» [4, 903].

Визнаючи дух предметом душевного досвіду, К. Юнг наголошував, що дійсно цінним є лише те життя, яке сповнене духовності. Розглядаючи

душевне життя як розвиток, який ще на своєму початку може опинитися в стані застою, К. Юнг вважав, що духовність є істотним структурним компонентом людини, а саме її психічного здоров'я, і ототожнював її з чоловічою метафізичністю (Анімусом), а душевність з метафізичною жіночністю (Анімою) [9].

К. Юнг дійшов висновку, що люди постійно знаходяться у стані внутрішнього конфлікту. «Криза – це стан душі, коли бажаним для неї є те, чого немає зовні» [8, 322]. Духовна криза є тимчасовим духовним занепадом, внутрішнім душевним конфліктом. Разом з тим, це також можливість більш глибокого змінювання духовної сутності, адже в душі сконцентровані всі ті загальнолюдські якості, яких бракує свідомій установці. У цьому ми вбачаємо окреслений К. Юнгом своєрідний вихід зі стану відчуження духовного та душевного вимірів людського буття, стану внутрішнього усамітнення, кризового стану. Духовну кризу спричиняють різні деформації особистості, яка сама по собі завжди є самотньою. На нашу думку, духовна криза є наслідком відчуження від душевного духовних начал. Душевність без духовності є життям без сенсу. Саме тому хворобливі стани душі, насамперед, втрата духовних орієнтирів, потребують лікування і зцілення. У зв'язку з чим, на думку К. Юнга, людям задля зняття невротичної напруги, а отже збереження психічного здоров'я, конче потрібні релігійні звичаї, адже тільки релігія зцілює духовні недуги.

Натомість К. Роджерс і Г. Олпорт досліджували духовність, духовну кризу з біосоціальної позиції, акцентуючи основну увагу на такому аспекті духовного зростання людини, як самоактуалізація. К. Роджерс вважав, що основною рушійною силою розвитку особистості є її прагнення до самоактуалізації. Спостерігаючи й оцінюючи свій досвід, людина пізнає себе, оскільки постійно прагне до адекватності комунікації, досвіду і свідомості. «Сфера досвіду» є унікальним індивідуальним світом людини, в центрі якого знаходиться її «Я». На думку К. Роджерса, «Я» людини зазнає постійних змін, але відношення людини до себе не змінюється, оскільки «Я» не є структурною частиною особистості. «Я» реагує ні на якусь абсолютну реальність, а тільки на власне сприйняття цієї реальності. Саме це сприйняття є для людини її реальністю [3].

Нездатність людини адекватно сприймати реальність, точно передавати свої почуття іншим людям К. Роджерс називає невідповідністю особистості, оскільки людина завжди повинна сприймати свою реальність, а, отже, відповідати їй. Саме тому К. Роджерс стверджує, що позитивне спрямування людини, її психологічне, духовне зростання, а, отже,

повноцінне функціонування, можливі тільки за умови усвідомлення людиною власної «Я – концепції» та її відповідності актуальним переживанням. «Особистість є тим, чим людина «реально є» незалежно від того, як її сприймають інші» [1, 241]. Отже, погоджуючись з К. Роджерсом, можна сказати, що будь-який досвід несумісний зі структурою самості, може сприйматися як загроза і провокувати самозахист.

Сучасна людина постійно знаходиться перед вибором, але хочемо ми того чи ні, суспільна криза суттєво обмежує можливості нашого вибору, адже більшою мірою стимулює до ревізії минулого, і лише потім до вибору варіантів майбутнього розвитку (варіантів без наявних альтернатив). У зв'язку з цим Г. Олпорт підкреслює, що в ситуації вибору особистість може приймати не лише позитивні цінності, так звані цінності зростання, а також регресивні, цінності здорового регресу. Враховуючи, що саме життя певною мірою залежить від установок і очікувань, «вимагає від нас знання гіршого, щоб робити з нього краще», на думку Г. Олпорта, все залежить від того, чим керується людина, намагаючись захистити свою «духовну орієнтацію» в ситуації, коли мова йде про екзистенціальний вакуум або про життєву орієнтацію, про її загальну установку, або центральний мотиваційний стан.

Насамперед, у людини виникає потреба «в конструктивному баченні світу», яке необхідне задля збереження цілісності своєї особистості при «катастрофічному соціальному змінюванні», адже «навіть в умовах соціальної аномії (дезінтеграції цінностей) людина хитрістю зберігає свою особистісну систему більш-менш недоторканою». Проте, як зазначає Г. Олпорт, це можливо лише до певної межі, доки людина не почне втрачати свою соціальну опору, відчувати на собі експерименти на кшталт «промивки мозку» («духовної хірургії», «ідеологічного перевиховання» або «примусового переконання») [1]. У будь-якому випадку, щоб змінити все, що вкорінене в людині, необхідні «час і катастрофічне страждання».

Духовна криза є своєрідною трансформацією особистості, яка виникає внаслідок духовних персеверативних травм і конфліктів, які раптово виникають і мають при цьому значні наслідки. Це, насамперед, означає, що людина здатна «знайти» себе, знову стати собою в ситуації духовної кризи. Але саме по собі «буття собою» не долає кризи, адже в цій ситуації (виходу з кризи) людині відкривається новий спосіб життя, а, отже, людина повинна змінюватися відповідно до нових цілей, які вона ставить до оновленого сенсу свого життя, в якому вона знову починає «бути собою». Разом з тим, ураховуючи суттєві особистісні трансформації, які

зумовлює стан кризи на певному її етапі, людина істотним чином відчуває і переживає свою неповноцінність (сприймає себе неповноцінною з точки зору дієвої обмеженості й загальної невизначеності).

Внутрішній (душевний) конфлікт починає гальмувати розвиток людини. Проте якщо враховувати, що Е. Еріксон представляв розвиток людини саме «...з точки зору конфліктів, внутрішніх і зовнішніх, які несе з собою вітальна особистість, виходячи з кожної кризи з посиленням відчуттям внутрішньої єдності», то можна сказати, що кожна людина, йдучи своїм шляхом розвитку, «переживає свої кризи і знаходить їх вирішення придатними для себе способами». При цьому кожний період життя людини постає як криза, «...кожна стадія стає кризою, оскільки початок зростання й усвідомлення у якійсь новій частині функціонування йдуть разом зі змінами енергії інстинктів, і таким чином зумовлюють специфічну вразливість цієї частини» [7, 104–105].

Е. Еріксон підкреслює, що слово «криза» застосовується ним «...для того, щоб виділити не загрозу катастрофи, а момент зміни, критичного періоду підвищеної уразливості і зростаючих потенцій» [7, 105]. Основною причиною духовної кризи він вбачає втрату (відсутність) ідентичності, що провокує появу думок щодо безвихідності ситуації і супроводжується відчаєм від усвідомлення втраченої «его – інтеграції», інколи навіть огидою (яка приховує відчай), а також страхом смерті (яка може завадити досягненню омріяної ідентичності) [7, 151]. Отже, духовна криза проявляється у формі емоційної дезінтеграції, спричиненої втратою «его» своєї цілісності.

Зауважимо, що в ситуації духовної кризи пасивність людини є своєрідним станом стагнації, проявом духовного занепаду, внаслідок якого людина переживає фрустрацію і депресивні стани. Така надзвичайна стагнація дії є результатом усвідомлення і відчуття неадекватності своїх можливостей, а саме нездатності працювати в напрямі вирішення своєї проблеми. Але, як наголошує Е. Фромм, автоматичний конформізм є своєрідним порятунком для переважної більшості нормальних людей у сучасному суспільстві, коли «...людина перестає бути сама собою, повністю засвоюючи той тип особистості, який їй пропонується загальноприйнятим шаблоном, і цілком стає такою, як інші, такою, якою вони її очікують побачити» [5, 152]. Визнаючи внутрішню пасивність людей як найхарактернішу патологічну рису, особливо в умовах індустріально розвиненого суспільства, Е. Фромм зауважує, що саме автоматичний конформізм дозволяє людині позбутися страху самотності й безпорадності.

Вважаючи, що кожна людина керується у своєму житті двома основними потребами: прагненням до самозбереження і бажанням уникнути самотності, Е. Фромм був упевнений, що люди постійно змінюються відповідно до потреб економічної й соціальної структури суспільства, але їх пристосованість не безмежна. Враховуючи досить суперечливу природу людини, яка завжди стоїть перед вибором регресивного або прогресивного варіанту вирішення конфліктної ситуації, Е. Фромм стверджував, що «людина може обирати між двома можливостями: йти назад або рухатися вперед. Вона може або регресувати в бік архаїчного, патологічного рішення, або прогресувати, розвиваючи свою людяність» [6, 86].

Слід пам'ятати, що будь-яка криза обмежує свободу, до якої прагне кожна людина. З одного боку, свобода спонукає людину до усвідомлення своєї відокремленості, а з іншого – під час кризи її обмеження посилює відчуття ірраціональності існування. Прагнення до пошуку істини під час кризи може бути (є) пригнічене, як і прагнення до свободи, але вони завжди продовжують існувати в людині. Отже, опиняючись у кризовій ситуації, людина начебто має свободу вибору, але, як говорить Е. Фромм: «Свобода вибору не є формальною абстрактною здібністю, яку людина або «має», або «не має». Більшою мірою мова йде про функції структури характеру. Певні люди не вільні вирішувати на користь добра, оскільки у структурі їх характеру втрачена здатність діяти у відповідності з добром. Деякі втратили здатність зважитися на користь зла, оскільки структура їх характеру втратила потребу у злі» [6, 94].

Оскільки все ж таки більшість людей здатна вибирати, свобода їх вибору постає як елемент поведінки, структурний компонент їх характеру, завдяки якому з'являється можливість вибирати між двома реальними альтернативами. Суб'єктивне сприйняття реальності, тобто суб'єктивні очікування того, що може відбутися, мають у цій ситуації значно більший вплив на людину, ніж увесь її минулий досвід. Зазначимо, що в цьому процесі велику роль відіграють ціннісні орієнтації людини, а основною рушійною силою розвитку духовності є пошук сенсу, «воля до сенсу», адже за умови його відсутності виникає екзистенціальний вакуум. Отже, духовну кризу можна визнати як відсутність внутрішньої гармонії внаслідок «когнітивного дисонансу». Враховуючи, що сила волі набуває у внутрішньому особистому просторі характеру сили духу, сила духу може мати амбівалентний характер – поставати як внутрішня моральна сила та як «демонічний естетизм». Сила духу, набуваючи форми «демонічного естетизму», спонукає людину до нічим не обмеженого самоствердження.

Висновки. У контексті сьогодення, коли більшість людей оцінюють власні вчинки з точки зору реалій чуттєво-сприйнятого світу, відповідно до яких вони є або корисними, або байдужими, необхідно визнати, що вони аж ніяк не співвідносяться з цариною духу, а лише засвідчують поглиблення бездуховності. Коли духовно людина перетинає межовий стан між добром та злом, вона фактично обирає деструктивний шлях. Це ще раз підтверджує амбівалентність сучасного життя, особливо в умовах духовної кризи, яка останнім часом набула системного характеру. Отже, духовність потребує свого пробудження та розвитку, особливо як здатність людини перевершувати обмеження, нав'язані кризовим сьогоденням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Олпорт Г. Становление личности : Избранные труды / Г. Олпорт. – М. : Смысл, 2002. – 462 с.
2. Психология личности в трудах зарубежных психологов / [сост. и общая редакция А. А. Реана]. – СПб. : Питер, 2000. – 320 с.
3. Роджерс К. Р. Становление личности. Взгляд на психотерапию / К. Р. Роджерс. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 416 с.
4. Фрейд З. Малое собрание сочинений / З. Фрейд. – СПб. : Издательская Группа «Азбука-классика», 2010. – 992 с.
5. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М. : Академический Проект, 2008. – 254 с.
6. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. – М. : Республика, 1992. – 430 с.
7. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Издательская группа «Прогресс», 1996. – 344 с.
8. Юнг К. Проблемы души нашего времени / К. Г. Юнг. – СПб. : Питер, 2002. – 352 с.
9. Юнг К. Г. Собрание сочинений. Конфликты детской души / К. Г. Юнг. – М. : Канон, 1994. – 336 с.

РЕЗЮМЕ

Щербакова И. Н. Психологический анализ психоаналитических практик изучения духовности.

В статье анализируются психоаналитические практики изучения духовности, в частности, духовного кризиса личности. Охарактеризованы основные концептуальные положения теорий Г. Олпорта, З. Фрейда, Э. Фромма, Э. Эриксона, К. Юнга в изучении духовности личности, ее критериев, особенностей формирования и развития.

В статье сделан вывод, что в контексте современности, когда большинство людей оценивают свои поступки с точки зрения реалій чувственно-воспринимаемого мира, в соответствии с которыми они являются или полезными, или безразличными, необходимо признать, что они отнюдь не соотносятся с областью духа, а только подтверждают углубление бездуховности. Когда духовно человек пересекает граничное состояние между добром и злом, он фактически выбирает деструктивный путь. Это еще раз подтверждает амбивалентность современной жизни, особенно в условиях духовного кризиса, в последнее время приобрела системный характер.

Ключевые слова: личность, духовность, кризис, духовный кризис, психоанализ, бессознательное, самореализация.

SUMMARY

Shcherbakova I. Psychological analysis of psychoanalytic practice of spirituality study.

The article analyzes the psychoanalytic practice of studying spirituality, in particular spiritual identity crisis. The main conceptual points of the theories of G. Allport, Z. Freud, E. Fromm, E. Erikson, K. Jung on the spirituality in the study of personality, its criteria, the characteristics of the formation and development are described.

It is necessary to remember that any crisis limits the freedom, which seeks every person. On the one hand, freedom makes people aware of their isolation, and on the other, during the crisis, its limitations enhances the feeling of irrationality of existence. The search for truth during the crisis can be dejected as the desire for freedom, but they always continue to exist in a person. Now, appearing in the situation of crisis, a person is seemed to have the freedom of choice, but, as E. Fromm says: «Freedom of choice is not a formal abstract ability that any person either «has» or «has not». To a greater extent it is the function of the character structure. Some people are not free to decide in favour of the good, because in the structure of their character is lost the ability to act in accordance with good. Some people have lost the ability to decide in favour of evil, as the structure of their character has lost the demand in evil».

Because most people are able to choose, the freedom of their choice appears to be an element of behaviour that is a structural component of their character, thanks to which they can select between two real alternatives. The subjective perception of reality, that is, the subjective expectation of what might happen should in this situation have greater influence on people than all their past experience.

It is concluded in the article that in the context of the present, when most people appreciate their actions from the point of view of the realities of the sensual perceived world, according to which they may be either useful or indifferent, we must recognize that they are out of tune with the sphere of the spirit, but only witness of deepening materialism. When spiritual person crosses the boundary between good and evil, he actually selects destructive path. This reaffirms the ambivalence of modern life, especially in terms of spiritual crisis, which recently acquired a systemic character. So, spirituality requires its revival and development, especially as the human ability to transcend the limitations imposed on real crisis.

Key words: *personality, spirituality, crisis, spiritual crisis, psychoanalysis, unconscious, self-actualization*